
HET HEILIGE

DOOR A. A. WILDSCHUT

I. Inleiding

HET is ontegenzeggelijk waar, dat het woord „heilig” in het gewone spraakgebruik nog steeds beteekent: volkomen goed. Ik denk maar eens even aan de uitdrukking: „heilig boontje”, die toch niets anders aanduidt, dan dat de drager van deze benaming geacht wordt te zijn een die zich stoort aan de wetten van wat mag en wat niet mag. Zoo is ook de aanduiding in de volksmond „halve heiligen” een constateering van een zedelijke hoedanigheid. Nu is evenwel in de laatste jaren steeds duidelijker aan den dag getreden dat de oorspronkelijke zin van dit woord een andere is. En dit is evenzeer klaar voor wie met aandacht de bijbel leest. Als Mozes zich hoort toespreken: „Trek uw schoenen van uw voeten, want de plaats waarop gij staat is heilig land”, dan blijkt onmiddellijk dat we met de gewone opvatting niet uitkomen. Die plaats was toch niet zedelijk goed, of volmaakt? En als ik in Leviticus 10:10 lees: „om onderscheid te maken tusschen het heilige en het onheilige”, en daar vlak achterstaat: „het reine en het onreine”, dan gaan mijn gedachten ineens een andere kant uit. Evenzoo, wanneer ik denk aan de indeeling van den tempel! Het heilige en het heilige der heilige, dit kan toch niet bedoelen dat die gedeelten van het Godshuis zedelijk goed en heel erg zedelijk goed waren! De profeet Jesaja schrikt terug voor het driemaal herhaalde „Heilig” dat de Serafs zingen. Als dit de zedelijke volkomenheid van God inhoudt, dan is niet goed te begrijpen, waarom de profeet uitroept: „Ik verga!”

Deze voorbeelden wijzen erop, dat het woord heilig oorspronkelijk een andere beteekenis heeft gehad, die ten grondslag ligt aan veel in den Bijbel

maar waarvan de zin ons is ontgaan. Daarom is het misschien wel eens goed deze uitdrukking nader te bezien.

Als ik spreek van een „oorspronkelijke” beteekenis, dan wil dat zeggen, dat de huidige zin van het woord er later is bijgekomen.

Nu is het in vele gevallen wel lastig om precies de ontwikkeling en wijziging van de beteekenis van een woord na te gaan. Bij het heilige is dat echter anders. Niet, alsof we nauwkeurig zouden kunnen aanwijzen, waar en wanneer de verandering is opgetreden; maar wél, dat we het kunnen verstaan! Zoo blijkt b.v. uit de boven aangehaalde voorbeelden, dat het heilige met *het gevaarlijke* min of meer te vergelijken is. Het is in elk geval iets, met het oog waarop men bepaalde voorzorgsmaatregelen moet treffen. Mozes moet zijn schoenen ontbinden en uitdoen. Jesaja's lippen moeten worden aangeraakt met een gloeiende kool. De priester dient, voor het binnentreden van het heilige van den tempel, en de Hoogepriester vooral bij dat van het heilige der heilige, zich te onderwerpen aan voorgescreven wasschingen en reinigingen. Men kan maar niet zoo in zijn „dagelijksche pakje” verband krijgen ermee. Het ligt op een apart terrein, waarvoor men slechts op bepaalde wijze toegang verkrijgt.

Meestentijds doet zich daarbij de omstandigheid voor, dat die toegang niet voor iedereen openstaat, zelfs niet al zou iedereen zich houden aan de voorgescreven maatregelen. Slechts enkele, ingewijden, kunnen ermede in aanraking komen. En dan meestal nog alleen, wanneer zij zich van de anderen absoluut hebben afgescheiden. Bij vele natuurvolkeren is dat nog duidelijk. Daar geldt het „heilige” eenvoudig als het verbodene! Het is „taboe”. Dit Polynesisch woord drukt, onvertaalbaar eigenlijk,

uit wat het heilige is. Als we het zouden willen vertalen, dan zou het het beste kunnen met „verboden”. Het is als niet-toegankelijk gemerkt. Het ligt buiten het gewone leven. Prof. v. d. Leeuw typeert het begrip duidelijk als hij schrijft: „Taboe is zoo iets als bij ons de waarschuwing: hoogspanning! Levensgevaarlijk!” En wie nu de bijzondere maatregelen in acht neemt met het oog op dat wat taboe, heilig, is, heet religieus, d.w.z. hij beoefent religio dat afgeleid is van het Latijnsche „relegere” = in acht nemen! De religieuze mensch is dus diegene die zich tegenover het heilige zoo gedraagt als dit van hem eischt.

Met dit al is er echter nog niet gezegd, waarom iets juist taboe is. De redenen hiervan zijn geheel anders dan wij zouden denken. Iets is taboe, omdat het *anders* is dan wat zich in de gewone wereld voor doet. Dit anders beteekent niet dat het beter is. Ook niet dat het alleen maar slechter is.

Het beteekent n.l. zoowel het een als het ander. Taboe is een ding, een voorwerp, een persoon, een plaats, die op een of andere wijze afwijkt van de dagelijksche omgeving. En deze afwijking kan haar oorzaak vinden in een beter, maar ook in een slechter zijn. In het begrip taboe liggen deze zedelijke onderscheidingen nog ongescheiden naast elkaar. Of liever . . . ze liggen er in het geheel niet in. Het gaat n.l. niet om zedelijke factoren. Het heilige kan „heilig” wezen, omdat het „goddelijk” is, en omdat het „onrein” is! Terwijl bij ons, naar onze begrippen en opvattingen toch heilig en onrein mijlen uit elkander vallen. Wanneer wij ter verduidelijking, eens even de onderscheiding maken tusschen geoorloofd, en niet-geoorloofd, dan kunnen wij begrijpen, waarom de Talmoed b.v. leert, dat aanraking van de „heilige” wetsrol de handen *verontreinigd*. Terwijl de kettersche boeken deze uitwerking missen! Zoo verstaan we ook de onder-

scheiding in Leviticus. Het onheilig het gewone, ongevaarlijke, reine; heilige is het ongewone, gevaarlijk onreine! Gevaarlijk, wijl er in dat taboe is een zekere energie aanwezig wordt gedacht, die bij onjuiste aanwending niet te overziene noodlottige gevolgen na zich slepen kan. Die energie werkt als het ware automatisch! bedoel dit: zoodra de doodelijke stro op gewekt is, ontaardt ze zich, ook is dit gebeurd door een onervare mens. En deze ontlading is een natuur gevolg. Als dit resultaat gelijkt op wij straf noemen, dan is het toch geen straf. Het is noodzakelijk gevolg, der eenige zedelijke beteekenis. Maar waardig is in dit verband de geschiedenis in 2 Samuel 6, waar verteld wordt hoe Uzza de Ark Gods wil redde omdat de runderen struikelen. Hij riep de Ark aan, en . . . sterft. Daar is sprake van „onbedachtzaamheid”. Uzza deed de benoodigde maatregelen niet treffen. Hij deed dit niet. En „vanaf dat oogenblik” is er het gevolg. Vooral bij de primitieve volkeren is het begrip van straf eenenmale onbekend waar het betrefft de gevolgen die het taboe met zich brengt. Ditzelfde motief, maar dan ietwat verward, vinden we ook nog in die straffen van ons land, waar nauwkeurig omschreven bepalingen zijn betreffende wat op Zondag wel en niet mag doen! Men zal al zal een eenigszins nadenkend mens in zoo'n omgeving spreken van „Ik zal en kan geen zegen op rusten” wanneer neer iemand die bepalingen voornemens is te overtreden, achter welk gezegde dus min of meer zedelijk besef schuilt. Toch is er bij velen de verwachting van een *automatisch komend ongeluk*. En . . . als er dan een paar dagen later iets geschiedt, b.v. dat iemand ziek wordt, dan is er alles afdoend: „Zie je wel. Ik heb het wel gedacht. Dan moet je maar bet oppassen.” En daar is menigmaal iede gedachte van een zedelijk-bedoelde straf verre! Men moet eenvoudig met I

heilige, wat dit dan ook is, voorzichtig wezen. Temeer, wijl er in wat taboe is, immer een zekere aantrekkingskracht schuilt. Het is fascineerend, boeiend in hooge mate. En ook dit boeiende, vooral bij de primitieve volkeren, heeft niets van het boeien om schoonheids- of zedelijke redenen. Het boeit... want het is taboe! En... het stoot tevens af. Niet omdat het wanstaltig is. Integendeel trekt het gedrochtelijke taboe vaak aan. Maar het afstootende vindt zijn oorzaak in het... taboe. Het is „een vreeswekkend geheim” zegt prof. v. d. Leeuw. Dit schuilt zeer zeker ook bij velen, wellicht onbewust, achter hun vrees om ten onzent aan het Heilig Avondmaal deel te nemen. Men ziet ook die plechtigheid als een taboe, waarvoor men op moet passen. De foutieve opvatting van het „zich een oordeel eten en drinken”, vindt ongetwijfeld in onbewuste taboe-voorstellingen zijn grond. Want de gevolgen die men van een wêlaangaan verwacht, worden van beslist niet-zedelijke daden niet verwacht! Zoo behoeven we eigenlijk niet alleen naar de natuurvolkeren te zien, om het begrip van „het heilige” te begrijpen. In eigen omgeving vinden we voorbeelden genoeg om de oorspronkelijke beteekenis van dit woord te verstaan!

Hoe is nu echter langzamerhand de zin van deze uitdrukking gewijzigd? Dit hangt samen met het meer en meer *indringen en opgenomen worden van zedelijke voorstellingen in het geheele religieuze leven en in de religieuze gedachten*. De scheidingslijn werd onbewust verlegd. Het woord „heilig” wordt gereserveerd voor wat met goddelijke samenhangt, terwijl het verbodene gelijk gesteld werd met het onreine.

We kunnen dan drie terreinen onderscheiden. 1o. Het heilige, dat boven het

gewone uitgaat, niet omdat het verboden zou zijn, maar omdat het meer zedelijk is. En dus moet het nu juist worden nagestreefd en verwerkelijkt worden! 2o. Het gewone, profane, alledaagsche, dat z'n zedelijk accent pas ontvangt indien het met het eerste terrein in verbinding wordt gesteld. 3o. Het verbodene, het onreine, dat beneden het gewone ligt, en vermeden moet worden wijl het niet- of minder-zedelijk is.

Dan wordt dus het religieuze niet een kwestie van het nemen en opvolgen van maatregelen, maar een zedelijke spanning, die in de gezindheid des hartes schuilt. Dan is dit ook niet meer een zaak die slechts door enkelen, priesters b.v. kan beoefend worden, maar een zaak die binnen het bereik valt van iedereen. Ja zelfs, dan wordt het verkeer met het heilige een taak, ons vanwege dat heilige opgedragen! En dan is er de taboe-gedachte geheel uit verdwenen. D.w.z. de huivering blijft wel, moet zelfs blijven, maar deze is thans van een ander gehalte. Ze is zedelijk-godsdienstig van aard geworden. Tekort er tegenover of verwaarloozing van die taak heet dan schuld. En er is straf in zedelijke beteekenis mogelijk.

Dit alles ligt echter buiten de bedoeling van deze artikelen. Wij willen blijven bij de oorspronkelijke zin, en deze nagaan in verschillende openbaringen. *Want het spreekt vanzelf, dat dit in de religie zoo belangrijke begrip op allerlei wijzen zijn invloed heeft gehad*. Het heeft practische toepassing gevonden, b.v. in personen, plaatsen, dieren etc. Daar ook op die verschillende terreinen veel ligt, dat ook nog voor ons van beteekenis is, willen wij bij enkele ervan stilstaan en die nader beschouwen.

HET HEILIGE

DOOR A. A. WILDSCHUT

2. Heilige voorstellingen.

WIJ kunnen, na wat wij in het vorige artikel schreven over het heilige als begrip, bovenstaande titel dus ook omschrijven als „voorstellingen die tot het niet-gewone behooren”, die buiten het profane liggen. In het dagelijksche leven hebben zij geen plaats en geen beteekenis. Zij, die daarbuiten staan, die vertoeven in de sfeer van „het heilige”, b.v. de priesters, interesseeren er zich voor.

Zoodra deze voorstellingen, om een of andere reden, die sfeer verlaten, veranderen zij ook van karakter. Dan worden ze voorwerp van wetenschappelijk onderzoek. Zoo lang zij echter specifiek „heilig” blijven, kunnen we geen wetenschappelijk oordeel, b.v. over al of niet juistheid ervan, vellen. Het gaat er dan n.l. niet om of zij juist zijn. Daarmede hielden ook zij, die zich met deze voorstellingen bezig hielden, niet op. Wij zullen dan ook de meest tegenstrijdige zienswijzen vinden, die bij ons onmiddellijk allerlei vragen wakker roepen, en die wij nooit zoo maar kunnen aanvaarden, omdat zij veel te tegengesteld aan elkaar zijn, maar . . . daarmede bemoeide men zich niet. Als de voorstelling maar beantwoordde aan wat met „het heilige” samenhangt.

Uit het bovenstaande volgt ook, dat men op een bepaalde wijze moest zijn „ingewijd” in de geheimen dezer voorstellingen. Men dient buitengewone eigenschappen, niet zoo zeer van wijsheid, dan wel van fantasie, te bezitten, om de verschillende gegevens te kunnen combineeren. Hierbij herinner ik even aan het trekken van de horoscoop, dat in onze dagen zoo veelvuldig geschiedt. Ook die „trekkers” zeggen te beschikken over bijzondere gaven van combineering en geheime vermogens. En . . . ook al is in dit

horoscoop trekken veel, dat ver afstaat van wat bij de primitieven gevonden wordt, er liggen toch soortgelijke dingen aan ten grondslag; daar de horoscoop samenhangt met iets waarover ook wij straks komen te spreken: het verband tusschen aarde en hemel.

Tot de heilige voorstellingen moeten wij allereerst rekenen te behooren: *het wereldbeeld*. Daaromtrent hebben wij in den Bijbel vele gegevens die ons dit als heilige voorstelling duidelijk maken. Wij dienen echter *ons* begrip „wereld” uit te schakelen. Wij toch verstaan onder „wereld” de z.g. kosmos; d.w.z. de geordende wereld, het heelal waarin bepaalde wetten gelden, en waarin regelmaat te ontdekken valt. Men onderscheidde òf twee òf drie terreinen, n.l. hemel (uitspansel) en aarde (Genesis 1:1), of hemel, aarde en onderwereld (Exodus 20:4). Dit beteekent echter niet dat men zich de aarde overal gelijk dacht! Wij kunnen drie aardevoorstellingen in het Oude Testament aanwijzen. Die met evenveel recht naast elkander stonden. Behoeftte aan samenvatting had men niet, en het onderzoek naar de juistheid ervan kwam pas veel later op. De voorstelling berustte eenvoudig op wat men zag, en . . . aangezien dit wel eens verschilde, liepen ook de voorstellingen uiteen.

1°. De aarde werd gedacht als een soort omgekeerde boot te liggen op de wateren, met de helling naar het Zuiden. Men sprak dan ook van „afgaan” naar het Zuiden, naar Egypte, en van „opgaan” naar het Noorden. Trouwens . . . wij noemen toch het Noorden altijd het „hooge” Noorden; terwijl we gewoonlijk praten over wat „beneden” de evenaar is! De aarde had grenzen, en een bepaalde breedte (Job 38:18), terwijl men zich de „hoeken” als de vier steunpunten voorstelde. Om de aarde heen loopt een breed water, dat zijn grens vindt bij de aanraking van

de hemelkoepel, aan de zichtbare horizon! Waar dan ook licht en duister ontstaan.

2°. Een tweede voorstelling dacht zich de aarde staande op grondvesten of zuilen. (Ps. 18:16; Job 9:6; Job 38:6; Spreuken 8:29) De in deze teksten voorkomende woorden, n.l. „gronden”, „pilaren”, „grondvesten”, zijn letterlijk bedoeld. We kunnen ze natuurlijk wel figuurlijk opvatten, maar dan doen we ons recht aan de bedoeling van de schrijvers. Naar al of niet juistheid, naar de mogelijkheid er van, naar het hoe, werd niet gevraagd.

3°. Ook stelde men zich de aarde voor als opgehangen aan touwen. In Job 26:7 lezen we: „Hij hangt de aarde op aan het niet”. Deze uitdrukking roept bij ons weer allerlei vragen wakker: Waar? aan dacht men zich die touwen vastgeknoopt? Hoe is het te rijmen met wat er staat in vers 11 van het zelfde hoofdstuk, waar sprake is van „de zuilen des hemels”? Deze vragen echter zijn te redelijk voor het primitieve denken. Men rangschikte de voorstellingen niet, bekommerde zich niet om overeenstemming of systematisering. Het stond los naast elkaar als product van de vrije fantasie, die niet zoekt naar samenhang. Vooral treft ons die wanordelijkheid in het denken, wanneer we letten op wat er naar de meening der primitieven *onder de aarde* zich bevond. De bijbel levert ons hier ook weer veel materiaal, dat ongeordend dooreen ligt. Er is sprake van een soort oceaan, waarin de aarde drijft. Deze oceaan is afgesloten door sluizen, welke de bronnen bedwingen. (Spr. 8:28) Deze oceaan kan haar watermassa's door middel van die bronnen en fonteinen loozen naar boven, terwijl zij voortdurend nieuwe aanvoer krijgt van de zee, waarin alle rivieren uitloopen en die toch nooit vol wordt. (Pred. 1:7) Er zou dus hoogstens gesproken kunnen worden van een soort circulatie-systeem! Van verdamping, dat voor ons een gewone zaak is, was geen sprake. Met

dit alles is weer moeilijk in overeenstemming te brengen het geloof in het bestaan van een onderwereld. Maar . . . dit stond weer apart. De dooden werden *begraven*. En dus moest de fantasie, gesteund door het algemeen verbreide geloof in onsterfelijkheid, wel een onderwereld zich scheppen, waar de afgestorvenen vertoefden. Het lag alles ongebonden naast elkaar in de gedachten, en naar eenig verband of juist begrip vroeg men niet.

Ditzelfde ontmoeten wij bij het begrip *hemel*. Dit wordt gebruikt in drie beteekenissen: luchtruim, firmament of uitspannel, en de woning Gods.

Het is ons hier te doen om de tweede betekenis. Hoe stelde men zich het firmament voor? Alweer geeft ons de bijbel talloze beelden, die letterlijk zijn bedoeld. We vinden de volgende gedachten: Eenerzijds: de hemel is vastgestampt en gegrondvest, als een gewelf buigt hij zich over de aarde, die hem aan de uiteinden draagt, terwijl de hemelhooge bergen hem stutten. Anderzijds echter deed de waarneming het beeld van een uitgespannen doek (Jes. 40:22) gebruiken, of dat van een metalen spiegel (Job 37:18). Een derde voorstelling is al even zeer begrijpelijk, als we denken aan de watervoorraden, die door het uitspannel worden tegengehouden. Dan moet de hemel dus wel erg stevig zijn: welnu hij is een stevig, met balken voorzien gebouw, of beter nog: een zoldering (Ps. 104:3; Amos 9:6). Trouwens, dit laatste ligt voor de hand ook, omdat er wel groote voorraads-kamers met groote voorraden moeten zijn. Regen, sneeuw, hagel, wind, dit alles komt eruit, en dient toch veilig te worden bewaard. Talloze teksten zijn hier te noemen: *) Job 38:22; Ps. 104:3, 13; Ps. 148:4; Job 37:9. Door sluizen of vensters dalen de regen,

*) Het is zeer wenschelijk dat de lezer deze eens naslaat, om de rijkdom van fantasie en ongeordende waarneming te ontdekken.

hagel, sneeuw op aarde neer, Jes. 24 : 18. Heel hoog was de hemel in de gangbare voorstellingen niet: de torenbouw van Babel was geen onmogelijkheid; en volgens Jes. 40:22 ziet men van den hemel af de bewoners van de aarde als sprinkhanen

Dit alles was zeer zeker niet zonder belang. Maar . . . voor het godsdienstig bewustzijn toch ondergeschikt aan een andere kwestie: welk *verband* bestaat er *tusschen hemel en aarde*? Wij spraken van het wereldbeeld, en bedoelen daarmee eigenlijk ook wat wij zouden noemen wereldbeschouwing. Maar dit woord is weer veel te Westersch en te redelijk om uit te drukken wat er bedoeld wordt. Men beschouwde niet. Men nam alleen waar. En legde geen verband tusschen de verschijnselen. Neen, dit verband was er! Men constateerde het alleen. Als we dit zeggen, dan hebben we echter het terrein van het Oude Testament verlaten. Daar vinden we slechts één gedachte: God regeert!! God is de schepper van hemel en aarde en in Zijn hand rust het bestuur over alles. Daar geschiedde dus niets, omdat het aan den hemel ook voorviel; daar gebeurde alleen alles, omdat God het wilde en omdat Hij het deed! Voor het wereldbeeld in den zin waarin we het boven noemden, moeten we ons dus wenden tot de volkeren die Israël omringden, tot de Egyptenaren, de Babyloniërs. Daar treffen we een min of meer uitgewerkt wereldbeeld, dat iets gelijkt op een wereldbeschouwing. En daar ook zijn we geheel op het gebied van het heilige: het wereldbeeld, en wat daarmee samenhang was een zaak, die bij de priesters thuis behoorde! Noodig was een zekere kennis van de stand van den hemel, van de telkens weerkerende gebeurlijkheden, noodig was vooral bekendheid met vele geheimen van de sterrenwereld, en dit alles was voor de gewone man niet toegankelijk.

Ik noemde daareven de sterrenwereld.

Inderdaad was deze wel een belangrijke factor, die we bij Israël geheel missen in verband met het wereldbeeld.

Zij wordt daar enkel gewaardeerd als schepping Gods, bestemd om Zijn eer te verkondigen. In Babylonië daarentegen was het een der waardevolste gegevens bij het bepalen van den invloed van den hemel op de aarde. De vele veranderingen toch aan het firmament, b.v. verschillende plaats en tijd van op- en ondergang van zon en maan, de verschillende grootte van de sterren, het bedekken van sterren onderling, kringen om zon of maan, enz. enz., al deze dingen gingen gepaard met gebeurtenissen op aarde. De onmiddellijk in het oog springende zijn wel: de afwisseling van lente, zomer, herfst, winter, de opeenvolging van koude, warmte, wind, storm. En natuurlijk bracht het constateeren van deze dingen tot het vragen naar aard en oorzaak van een en ander. Voor de waarneming stond vast, dat er invloed was, en wel een, die veel gelijkt op een zekere „correspondentie”, d.w.z. dat elk gebeuren op aarde zijn voorbeeld aan den hemel heeft. Maar . . . welke is de aard van die beïnvloeding, en is daar ook een zekere regelmatigheid te ontdekken? Schuilen er nog bepaalde al of niet persoonlijke machten achter? Zoo ja, dan is het geraden met die machten op goeden voet te blijven staan. Het zou te ver voeren, en ook ietwat buiten het kader van deze opstellen vallen, om hier dieper op in te gaan. Voldoende zij voor nu, te zeggen, dat hier opbloeit het geheel van astrologie, dat zich voortzet tot in onzen tijd, en waartoe ook behoort het trekken van de horoscoop.

Wel tot wat ons thans bezig houdt behoort de z.g. *Kosmogonie*, d.w.z. de voorstelling omtrent het ontstaan van de wereld. Ook hier weer geldt, wat we al eens vaker hebben opgemerkt: men hield zich ook op dit terrein alleen bezig met het bestaande. Zoo bleef b.v. de vraag naar het ontstaan van de stof

geheel achterwege. Dit is een vraag van wetenschappelijken aard. En de kosmonogie behoorde tot het heilige, dat is dus tot het religieuze gebied. En daar ging en gaat het enkel om praktisch-religieuze vragen. Zoodra er andere in gemengd worden wordt de sfeer vertroebeld. Dat was toen zoo, dat is heden ten dage nog evenzeer waar. We hebben nog niet lang geleden de droevige gevolgen in eigen land er van ondervonden, als men dat wat zuiver religieus van aard is, ook wetenschappelijk wil gaan aantoonen of bewijzen. Dan raken beiden in het gedrang. Het religieuze wordt dan naar verkeerde maatstaven gemeten, en het wetenschappelijke wordt min of meer belachelijk. In de oudheid waren er naast de godsdienstige personen geen andere die zich met dergelijke vragen inlieten. Daar is alles dus nog zuiver en niet-gecompliceerd. Men houdt zich alleen bezig met het ontstaan van de zichtbare wereld, waarbij het land waarin men woonde centraal was, zoodat de kosmogonie tevens was een verheerlijking van eigen bodem en een verheffing van de plaatselijke goden. Deze goden waren echter geen scheppers. Ze maakten de wereld uit voorhanden materiaal. Zoo vinden we verschillende verhalen, die we (met Prof. Obbink in zijn boek over Godsdienstwetenschap) kunnen verdeelen in hoofdzak in drie groepen:

1. *De vegetale groep*, waar de wereld ontstaat uit de verbinding van een mannelijk met een vrouwelijk principe. Het heilig huwelijk tusschen hemel en aarde speelt hierbij een grooten rol. In alle talen zijn de woorden hemel

en aarde dan ook van verschillend geslacht. Het is de hemelgod die de aarde-godin bevrucht, en waardoor er leven op aarde ontstaat.

2. *De astrale groep*. Hier ontstaat de aarde door de botsing tusschen een lichtgod en de macht der duisternis. Als deze laatste overwonnen is, ontstaat de wereld. Breed uitgewerkt is dit vooral in Babel, waar uit de beide helften van het verslagen monster hemel-gewelf en aarde gemaakt worden.

3. *De wereld-ei groep*, waaraan ook Gen. 1 nog doet denken in de uitdrukking: de Geest Gods *broedde* op de wateren. Het ei, de kiemplaats van het leven, is beeld van het heelal met zijn verborgen levenskrachten. Vooral in Phoenicië is dit breed uitgewerkt. In Griekenland gaf men de dooden eieren mee als verzameling van sluimerende levenskrachten. En . . . onze „eieren op Paschen” zijn er nog een verre herinnering aan.

Ik zeide zoeven dat er geen sprake is in de oudheid van scheppen; wel van maken of ontstaan. Materiaal voor de wereld is reeds aanwezig. Waar dit materiaal vandaan komt, vroeg men niet. Er is echter één volk, waar de schepper er is vóór het ontstaan van de wereld als een zelfstandige, persoonlijke macht, verheven boven alles, en meester over alles: Israël! Daar alleen is dan ook een scheppingsverhaal. Dat tevens een bewijs is voor de anderssoortigheid van Israëls godsdienst. Men kan daar inderdaad spreken van godsdienst. En daarmee verheft zich dit volk ook in zijn heilige voorstellingen, hoewel er invloed van de omringende volkeren te bespeuren valt, boven deze.

HET HEILIGE

DOOR A. A. WILDSCHUT

III. Heilige plaatsen

WIJ komen bij het bespreken van de heilige plaatsen in aanraking met verschillende gedachtencomplexen, die het noodzakelijk maken dat we, om tot een goed begripen te geraken, eerst eenige opmerkingen maken.

Wanneer we het verschijnsel van de religie bestudeeren, dan treffen we overal twee openbaringsvormen aan: godsdienstige voorstellingen en godsdienstige handelingen. Terwijl men nu vroeger dacht, het wezenlijke van de religie te kunnen ontdekken door op de eerste alle aandacht te vestigen en die voorstellingen in hun aard en kenmerken te onderzoeken, is men in de laatste tientallen van jaren gaan inzien, dat men dan eigenlijk nog geheel buiten de sfeer van de zoo belangrijke volksreligie bleef, d.w.z. dat men dan eigenlijk de meest beteekenende bron voor een goed begrip onaanbeoord liet. Immers: de religieuze voorstellingen behoeven in het geheel niet ontstaan te zijn uit een werkelijke godsdienstige behoefte. Veel eer schuilt er achter de drang van het kennen en weten; ze worden voorgedragen door logische noodzaak, en blijven steken in het abstracte, dat voor het volk ten eenenmale onvoldoende is. De eenvoudige ziel vraagt tastbare werkelijkheid, en onderzoekt niet of dit logisch juist is of niet. De fantasie werkt daar veel meer. Het volk vraagt handelingen, die het zien kan en die spreken tot gemoed en fantasie. Het volk neemt geen genoegen met een speculatie over een of ander godheid, die verweg woont, en die een z.g. „Kosmische grootheid” is, d.w.z. een godheid, die het heelal omvat; het wil een godheid, die het aan een of andere vaste plaats kan vereeren, en omtrent wien het de zekerheid heeft, dat hij aan die plaats altijd is. M.a.w. het volk vraagt „kultus”, dat is: gemeenschappelijke handelingen, welke

direct in aanraking met de godheid brengen. Openbaringsplaatsen van de godheid, ziedaar de beteekenis van de heilige plaatsen. Dat wat Jacob deed uitroepen: „waarlijk de Heer was aan deze plaats, en ik heb het niet geweten”.

Op zulke plaatsen is ware religie, d.w.z. vereering van een of andere godheid, daaromheen groepeeren zich de religieuze gemeenschappen als huisgezin, priesterschap.

Deze kultus heeft vooral ten doel de in een heilige plaats opgezamelde energie van de godheid, de „kracht” welke er huist mobiel te maken en aan te wenden ten bate van persoonlijk en algemeen welzijn. Het geheele leven bijkans in al zijn schakeeringen kringt rond de heilige plaats, welke het feitelijke middelpunt is van wenschen en menschen. Zeer waarschijnlijk is het, dat dit middelpunt zijn aantrekkingskracht ontleende aan het feit dat het een „Heilige” plaats was, d.w.z. van geheimzinnige kracht vervuld, nog vóór het als openbaringsstee van een of andere godheid werd gezien. De heilige plaats werd tot woning der goden gemaakt! Waarmede dan weer noodzakelijk gegeven was een toename van de kultus, omdat de gemeenschap er beslag op legde. De officieele priester is er dan de hoofdpersoon! Immers: bepaalde voorzorgsmaatregelen moeten worden in acht genomen. En dat is gemakkelijker voor den priester, die het geregeld kan doen, dan voor den gewone mensch, die er geheel voor uit zijn gewone doen moet worden gehaald. In zekeren zin kunnen we dit nog zien in de roomsche kerk, waar God woont op het altaar, en waar de menschen niet anders dan een toezijnde rol te vervullen hebben, terwijl de priester voor hen alle maatregelen neemt, om de „kracht” van het altaar mobiel te maken ten bate van enkeling en gemeenschap.

Als heilige plaatsen, die in het bij

zonder „krachtcentra” waren, mogen we zeker aanmerken: de haard; het graf; de tempel.

De haard

Dit is de plek, waaromheen zich de familie als religieuze gemeenschap schaart. „Religieus” immers: men moet weten hoe zich te gedragen rond den haard. En dat weten alleen zij, die tot de familie behooren. De huisvader is er de priester, die de kultus leidt, zooals oorspronkelijk de koning de staatspriester is en de staatshaard, het prytaneion, „bedient”. Waar nu in het gezin de haard het centrale punt is, daar is het te begrijpen, dat de kultus verschillend karakter draagt. Men bidt er om welvaart, voorspoed, kinderzegen, goede afloop en behouden thuiskomst van een reis. Het is dus gebedsplaats, waar de bronnen van geluk en kracht liggen en waar deze worden aangehoord.

Daarnaast is het evenwel ook een offeraltaar waar offers worden gebracht. Het spreekt van zelf, dat dit niet altijd te scheiden is van het eerste: gebeden gingen dikwerf met offers gepaard. Maar, er werden toch ook offers gebracht, welke geheel onafhankelijk waren daarvan, offers, om de aanwezige kracht, de daar wonende godheid te vriend te houden. Dit heeft in het oude Rome geleid tot een geheel aparte haardkultus, die van Vesta. Het is niet onmogelijk, dat dit de oudste kultus is van de Romeinen. In elk geval was het een streng Romeinsche eeredienst, in zoverre er geen vreemdelingen bij het brengen van offers aan Vesta aanwezig mochten zijn! Afzonderlijke priesters, en vooral de Vestaalsche maagden waren belast met de verzorging van het stadsvuur, dat nimmer mocht worden uitgebluscht, en dat zoozeer met het wel en wee van de stad verbonden was, dat de overtuiging leefde: als het stadsvuur is uitgebluscht, is de stad verloren.

Bij veldtochten werd een gedeelte van het groote Vesta-vuur meegedragen, en

zorgvuldig onderhouden. Hetzelfde geschiedde bij het stichten van een kolonie.

Dat de haard dus „heilig” was, in den zin, die we reeds hebben omschreven, volgt uit het bovenstaande vanzelf. De Vestaalsche maagden leefden afgezonderd, waren gebonden door een zeer strenge gelofte van kuisheid, op de overtreding waarvan de doodstraf stond. Slechts bepaalde houtsoorten mochten er worden gebruikt, de nadering tot den haard vergde voorgeschreven ceremoniën; een schuldige moest zich eerst reinigen alvorens bij den haard te komen. Dat de haard inderdaad het centrum was, moge ook blijken uit het feit, dat andere godheden zich om den haard groepeerden. Van de „penaten” d.w.z. huisgoden, is Vesta nummer één, terwijl de z.g. „Lares”, d.w.z. de beschermgeesten, familiegoden, haar ondergeschikt waren.

Deze allen vereischten natuurlijk hun verzorging, hun offers, hun spijzen; bij iederen maaltijd werd eenige spijsje op den haard geplengd.

Met dit alles is de beteekenis van den haard als heilige plaats nog niet uitgeput. Ook de vooroudervereering dient in dit verband te worden genoemd. De familie bestond n.l. niet alleen uit de levenden. Ook de afgestorvenen behoorden er bij. Hun aandeel bij alle belangrijke gebeurtenissen in den huiselijken kring was vrij groot. De naamgeving b.v., welke bij ons geen enkele religieuze beteekenis meer heeft, was een plechtigheid, waar de voorouders bij te pas kwamen. Het kind werd eenige malen rond den haard gedragen, de naamgeving vindt plaats, en het is in de familie opgenomen. Bij huwelijk en dergelijke bekleedt de haard eveneens een belangrijke rol. De bruid stak haar toorts aan het vuur van den huisgod aan; de bruidegom deed hetzelfde, ging daarna zijn bruid tegemoet, blies haar toorts uit, en stak deze met de zijne aan. De huiselijke beschermgoden werden op die wijze uitgewisseld.

We zouden kunnen vragen waarom

de haard bij de Indo-germaansche volkeren dit heilig karakter droeg. Daarvoor moeten we terug gaan tot den primitieven tijd der Ariërs, die woonden bij den Indus en den Ganges. Rationeele verklaringen, b.v. als zou het karakter van heiligheid zijn ontstaan te danken hebben aan een nuttigheidsmotief, helpen ons niets, omdat religie rust op andere

gronden. In elk geval staat vast, dat aan het vuur een reinigende kracht wordt toegekend. Zoowel in fysiek als in moreel opzicht. Wellicht dat die reinigende kracht de religieuze betekenis heeft versterkt tot een heiligheidscentrum. Feit is, dat in Indië de godheid Agni (het vuur) groote vereering genoot.

(Wordt vervolgd)

STROPHEN

Gij deed Uw wondren die wij wrang bezagen,
Gij wekte dooden die in graven lagen,
Maar in ons hart bleef elke lamp gebluscht
Ofschoon Gij voortging licht te dragen.

Gij bracht een leer van liefde in ons leven.
Wij trachtten U te vangen en wij bleven
Volharden in een haat die ruw en redeloos
U aan verradershand zou overgeven.

En toen Gij heenging met Uw sterkste knapen
En worstelde alleen, met slechts het wapen
Van een verwonnene: „Vader, Uw wil geschied,”
Toen strekten wij ons uit en gingen slapen.

En als een man Uw rug in wonden sloeg,
Uw mond geen smeeking om erbarmen droeg,
Betrokken wij een wacht van wilde beesten
En hadden aan een Bar Abbas genoeg.

Wij kroonden U met takken felle doornen
En hieven naar U op onze eerstgeboornen.
„U bloed kome over ons.” Gij naamt die hulde aan
En troonde in een wereld van verloornen.

En wilder werd de eisch van ons verlangen.
Hoog moest Gij boven onze hoofden hangen.
Een heuvel en een kruis vormden Uw doodspaleis
En heeter werd de spot en onze zangen.

Maar nu Gij naar den hemel opgestegen zijt
En onze roes vergaan is in den tijd,
Nu blijft ons als een vloek over ons leven
De wroeging en een eeuwig zelfverwijt.

En keerde Gij in deze wereld weer,
En bracht Gij ons opnieuw Uw liefdeleer,
Waar zou 't geloof zijn in Uw Middlaarshanden?
Waar onze liefde om Uw dood, o Heer?

Ik zou de eerste zijn die weer een spijker vond.
De eerste zijn die ruw Uw voeten schond.
De allereerste; Heer, zeg mij wat moet ik bidden,
Opdat ik tot Uw heil de wegen vond.

JAN H. DE GROOT

HET HEILIGE

DOOR A. A. WILDSCHUT

Het graf

WIJ dienen hier zeker ons te beperken. Want als we alle kwestie's die bij het graf als heilige plaats ter sprake kunnen komen, zouden willen behandelen, dan zouden we zeker een gansche reeks artikelen apart noodig hebben. Om een enkel ding te noemen: De vooroudervereering vindt een van haar centra bij het graf. Maar... daarvoor dienden we deze vereering zelve nauwkeurig te beschouwen, en dat zou ons te ver voeren. Een gedeelte van de beteekenis van het graf vindt zijn oorzaak in de omstandigheid, dat het de rustplaats van een heiligen persoon is. Dit zullen wij dus al ontmoeten bij ons vierde artikel over „heilige personen”.

Wij willen hier alleen letten op het graf als heilige plaats omdat het de rustplaats van een koning is; dus over pyramiden, mastaba's en dergelijke.

Als er één land is, waar het graf als heilige plaats zich ontwikkeld heeft, dan is het zeker Egypte. Zoozeer zelfs, dat er wel eens is gezegd, dat de godsdienst daar enkel doodenkultus zou zijn. Dit is al daarom onjuist, omdat geen enkele religie genoeg neemt met den dood als einde en afsluiting, omdat geen enkele religie daarmee genoeg nemen kan! De dood beteekent nooit vernietiging. Als het dat zou beteekenen, dan zou er inderdaad doodenkultus, of eigenlijk moeten we zeggen: doods-kultus zijn. Maar... een doode is niet en nooit weg volgens de voorstellingen van primitieve en cultuurvolkeren beide. Mag dan het voortbestaan bij de „cultureele” menschen van onzen tijd alleen een voortleven in de herinnering zijn, en in het beeld dat de nabestaanden zich hebben verworven van den overledene, bij de primitieven vallen denkbeeld en verschijning samen; daar assimileeren zich deze dingen, en leeft de doode verkelijk voort. Zelfs waar men als

gewoonte kende het opeten van lijken of van stukken ervan, daar schuilt er achter dat gebruik nog het geloof in het voortbestaan: het levensmana, de levenskracht zit in het lichaam, en die gaat door eten over op de nabestaanden en zoo blijft de overledene voortleven!

Dit geloof in het voortleven na den dood, in welken vorm dan ook, heeft geleid tot een zorgvuldig toezien op de graven, en tot de voorstelling van het graf als heilige plaats: daar sluimert de levenskracht!

Zooals reeds gezegd: vooral in Egypte vinden we hierover veel materiaal. Daar toch hield men zich met het voortbestaan van den doode vooral bezig: daar treffen we de oudste overblijfselen aan, welke teruggaan tot \pm 4000 jaar vóór Christus.

Daarbij dienen we te bedenken, dat de graven, welke bewaard zijn, en welke min of meer als heilige plaats bezocht en verzorgd werden, allen graven zijn van persoonlijkheden: van menschen, die op een of andere manier uitstaken boven de anderen. De gewone mensch is slechts exemplaar van een soort, hij heeft geen individueel leven; maar de buitengewone, die over veel levenskracht beschikt, de koning, de priester, de magiër, leidt een zelfstandig bestaan en moet dus ook zelfstandig begraven worden. En na zijn dood verzorgd, om de levenskracht niet te doen ophouden. Die „verzorging” vond plaats als het geven van gaven aan den doode; men bracht er voedsel, drank, men hield er maaltijden „in gezelschap” van den overledene. In dit verband moeten we dadelijk de aandacht vestigen op de mummificatie in Egypte. Dit is niet een uiting van piëteit, en dient niet ter voorkoming van het verteringsproces. Wij moeten, om den achtergrond te kunnen verstaan, ons verplaatsen in het kinderlijke denken van den primitieven mensch. Zoolang de uiterlijke vorm

aanwezig is, is het innerlijke wezen er ook. Zorg er dus voor, dat die uiterlijke vorm bewaard blijft (door mummificatie), dan blijft de overledene voortbestaan. Het is de behoefte om den doode in het leven te behouden die in Egypte geleid heeft tot een hoog ontwikkelde kunst van mummificeeren. De lijk-kist heette dan ook „huis der levenden”; het doodenrijk noemde men „levens-land”. Contact met de dooden kan derhalve ook alleen bij de graven plaats vinden; daar toch is de uiterlijke vorm, d.i. het wezen. Men stelde dit voor als een verlenging van het aardsche bestaan: vandaar dat er voedsel, drank en andere dingen moesten worden gebracht, om den overledene in zijn leven aan de andere zijde niet te laten verkommeren. Toch schuilt er ook nog iets anders achter het gebruik van de doodengaven. Er wordt ook gesproken van *doodenoffer*. Wanneer men de gaven gaf, louter als voedsel, is de offergedachte natuurlijk verre; deed men het, om eenvoudig gezegd den doode tot vriend te houden, aanzien de doode tot het levensland behoort en dus andere krachten bezit, dan ook kunnen wij het woord offer kwalijk gebruiken. Immers: een offer is een bewijs van onzelfzuchtigheid. We zullen het beter kunnen begrijpen, wanneer we er aan denken, hoe men b.v. den koning nooit anders naderde dan met het een of ander in de hand. Uit eerbied! Die eerbiedigheids-gedachte, dat reverentie-besef, ligt aan het offer ten grondslag. Een doodengave is dus een offer, wanneer die doode behoorde tot de goden, wanneer hij dus bij zijn leven een koning was geweest. De grenzen zijn soms zeer moeilijk te trekken, temeer omdat dit alles niet altijd levend was, en er veel gewoonte bij kwam. Evenwel kunnen we zeggen dat bijkans alle handelingen, die bij het graf plaats vonden, van religieuze aard waren, omdat het graf een heilige plaats is. De doode ligt er, en hij maakt

deel uit van een andere wereld, van de godenwereld. Het omgekeerde geldt evenzeer: De goden behooren tot sfeer van de dooden. Alleen door de dood heen zijn de goden geworden van ze zijn: goden.

Hiermede in verband staat ook het begraven in de aarde. Vooral in Egypte. Daar is er het dorre, droge zand, en de vruchtbare klei. Door de overstroming van den Nijl wordt het land eigenlijk pas goed vruchtbaar, het wordt een lusthof. Waar is dat leven in ons van daar gekomen? Natuurlijk uit de aarde.

De aarde is de moederschoot. A men dus de dooden in die aarde leggen, liggen zij bij het leven. En de graven zijn de woningen, die eeuwig moeten duren, om eeuwig den dooden ten wo te kunnen strekken.

Hoofdzakelijk zijn er twee van dergeke woningen: de *mastaba* en de *pyramide*.

Zoo'n mastaba was een groot steengevaarte van soms 12 M. hoog en 60 M. lang. Middenin liep een schacht naar beneden tot onder den grond, waar de eigenlijke grafkamer was. Na de begrafenis werd de schacht met puin gevuld terwijl in een kamertje aan de oostkant een beeld van den afgestorvene werd geplaatst, dat de doodengaven in omvang nam. De ziel werd verondersteld zich in dat beeld te zetten, en dan de schacht heen naar het lichaam te gaan. De wanden waren beschilderd met inscriptie's en afbeeldingen, welke a min of meer magische beteekenis hadden. Het waren meest tooverformule's. Toen de rijks-grooten ook mastaba's gingen bouwen, moesten de koningen wel na iets anders, iets nog grooters uitzieken men begon pyramiden te bouwen. Het wel bij het begin van de regeering. De oudste vorm bestond uit een opeenstapeling van mastaba's, terwijl de later de hoeken werden opgevuld. Onder den grond werd een kamer gemaakt met een gang schuin naar beneden er heen. Was de koning lang aan het bewind, dan werd er b.v. 50 M boven

den grond weer een kamer gemaakt. N.l. in de pyramide, die men was gaan bouwen. Als de regeering dus erg lang duurde, werd de pyramide ook heel hoog en groot. Die van Cheops is wel de grootste en bekendste, en is voorzien van 3 grafkamers. De ingang lag steeds aan de Oostzijde; immers: als de zon opgaat, herrijst de doode. Bij die opening staat een tempel, welke door een overdekte gang verbonden is met de Nijloever, waar weer een tempel staat. Rond de pyramide bevinden zich de mastaba's van de rijksgrooten, terwijl om het geheel een muur werd gebouwd, welke de doodenstad, de Necropolis, omvatte. Talrijke priesters waren daaraan verbonden, om de vereischte plichtplegingen in acht te nemen. Deze moesten onderhouden worden door de gemeenschap. Zoodat zoo'n doodenstad een groote last was voor de levenden. Er dreigde dus deze toestand te ontstaan: dat er veel grond onttrokken werd voor de doodenkultus, dat de lasten daarvan teveel gingen drukken, en dat het aantal priesters te groot werd. Maar dat werd weer voorkomen doordat b.v. een Pharao priesters huurt van een andere mastaba of pyramide tegen hooger loon; dan werd de eene verlaten welke overgeleverd was aan de roofzucht van ongere elementen. Bovendien wist men de kosten ook wel te verminderen: zoolang de vorm is, is er immers het wezen? Welnu: men legde gemummificeerde brooden, ganzen, vleesch, en dergelijke neer en . . . het was ook goed. Dan kon men zeer royaal zijn! Of ook: men schilderde de brooden, legde steenen brooden neer, of vermeldde alleen den naam van het voedsel, omdat ook de naam het wezen is.

Uit een en ander blijkt wel, dat de doodenkultus in Egypte in het centrum der religie stond. En, dat het tot de sfeer van het heilige behoort, is wel gebleken uit het feit dat er priesters hun leven lang verbonden waren aan dien kultus.

De Tempel

Hierbij dienen we ook dadelijk dit op te merken: onze begrippen passen hier niet. Als we b.v. tempel en kerk willen vereenzelvigen, dan vergeten we, dat de kerk voor ons besef is een verzamelaarsplaats voor geloovigen. Een tempel is een huis waar de Godheid woont. Er is oorspronkelijk zelfs geen plaats om de menschen te verzamelen.

Zooals in Israel de eigenlijke tempel is het heilige der heilige, waar God woont, en waar niemand komen mag, dan hoogstens één mensch, één keer per jaar en dan nog alleen na allerlei wasschingen, zoo is het bij de primitieve volken algemeen: de tempel is de woning van de godheid. Daarmede hangt samen, dat de godenkamer meestal donker is. D.w.z. de godheid bevindt zich in het ondoorgrondelijke, in het „heilige”, waar niemand inkomen kan. Hij is de afgeslotene, de verborgene, en we denken aan de vele Oud-Testamentische uitdrukkingen, die in dezelfde richting wijzen. God woont in het „hooge en verhevene” (Jesaja); Zijn heerlijkheid kan niemand zien zonder te sterven (Mozes).

Het spreekt vanzelf, dat de primitiefste tempel zeer sober is geweest. In Rome was het in de oudste tijden zelfs niet eens een gebouw. Daar was het een plaats, die de augur, degene die der goden raad inwinnen moest, afbakende, telkens weer, op de aarde en aan den hemel. Daar was het een beeldige kolom, welke afgesneden werd, Templum beteekent dan ook: het afgesneden, n.l. van de overige, profane, ruimte.

Toen men met bouwen begon, was de tempel nog zeer eenvoudig; we kennen b.v. den stoelvorm als den troon van de godheid. Naar gelang men nu meer zorg besteedde aan eigen huizen, moest men ook het godshuis zorgvuldiger bouwen. Daar localiseerde men dan de openbaringsplaatsen, die men vroeger in de natuur had waargenomen. De goden openbaarden zich vooral op in het oogvallende plekken, zooals:

in boomen, waar de bliksem ingeslagen was, aan bronnen, op bergen. Deze werden nu nagemaakt in het tempelgebouw, zoodat we daar aantreffen: bladermotieven, als herinnering aan boomen, torens, als nabootsing van bergen, de koperen zee, als imitatie van den oceaan, altaren inplaats van ruwe steenen in de natuur. De godheid werd gelocaliseerd! En die localisatie was dus een heilige handeling, waarbij men zeer zorgvuldig moest toezien hoe een en ander in het werk ging. Langzamerhand kwam er natuurlijk de kunst bij, zoodat we dan de mooie, rijkversierde tempels krijgen, waarvan men soms indeeling, verfraaiing en dergelijkeniet meer begreep. Toch bleef er één ding: het allerheiligste als woonplaats van de godheid. Terwijl de grondvorm, n.l. de verdeeling in drieën, de oriëntering naar het Oosten, en de plaatsing van het godenbeeld of godentron (in Israel de ark) meestal gelijk was. Wat van den haard gezegd werd, geldt ook hier: de tempel was een „Laboratorium der Weltkräfte” waar de goddelijke krachten konden worden in- en uitgeschakeld. Dit laatste brengt ons nog tot een merkwaardig verschil tusschen de tempels van Israel en die van de omliggende volkeren. Bij de laatste was de tempel min of meer een navorming van de kosmos, omdat (we verwijzen even naar het tweede artikel) er een verband bestond tusschen hemel en aarde. Dit verband, dat men weten moest met het oog op de gebeurlijkheden, kon men het beste naspeuren waar de goden zich manifesteerden. De driedeeling van den tempel is dan ook ongetwijfeld een afspiegeling van die andere: hemel, aarde, onderwereld. Bij Israel evenwel is deze

gedachte geheel zoek. Dit volk was vreemd aan. Het had evenwel geen eigen cultuur, was ook niet bij machte voort te brengen, en moest overnemen van andere volkeren. En nam de driedeeling over, zonder evenwel te verstaan den grond en den zin daarvan. God was bij Israel ook geen „kosmische” grootheid. Maar de wereldschepper. Die majestueus verheven is boven aarde en onderwereld. Israel nam een en ander over, zelfs de namen en de versieringen, maar daarmee niet de verwante gedachten en opvattingen.

Wel stemde het overeen met andere volken in de zienswijze, dat de tempel ligt in het middelpunt van de wereld. Kanaän ligt in het midden van de wereld, Jeruzalem in het midden van Kanaän, de tempel midden in Jeruzalem op de hoogste berg. Ook hieromtrent vinden we in het Oude Testament vele aanwijzingen: Jes. 2:2, Ezech. 5:5, en

Dit alles staat heel ver af van onze opvattingen omtrent tempel, kerk en de gelijke. Alleen Rome vermagineen tempel te bouwen in de eigenlijk beteekenis: huis Gods. Wij kennen erkel de kerk als plaats van samenkomst voor menschen. Daarom valt onze kerk en onze kerkopvatting ook geheel buiten de sfeer van „het heilige” hoe zemen ook pogen wil dit te ontkenne. Immers: de kwestie van Joh. 4, n. waar God ontmoet kan worden, op de berg der Samaritanen, of op Sion, wordt geheel ter zijde geschoven; noch in Jeruzalem, noch op den Garizim, maar „in geest en in waarheid”. Daar is alles verheven op een ander niveau. Daar wordt eigenlijk in principe geheel de aarde geproclameerd tot „heilighdom”

HET HEILIGE

DOOR A. A. WILDSCHUT

IV. Heilige personen

HET zal nu overbodig zijn te zeggen, dat we in de samenvoeging „heilige personen” wel geheel en al de gangbare opvatting van „heilig” dienen te vergeten. Heilige personen, dat zijn zij, die over veel kracht, veel mana de beschikking hebben, en daarom bij uitstek geschikt zijn om het verband met de hogere machten tot stand te brengen en te onderhouden. Wij stellen dit met nadruk voorop, wijl achter het feit dat in een bepaalde groep, (huisgezin, familie, stam,) één of meerdere personen kennelijk onderscheiden worden van alle anderen, een religieuze factor schuilt. De huisvader, het familiehoofd, het stamhoofd beslissen alles, niet omdat zij de baas zijn krachtens ouderdom, of politieke kwaliteiten, maar omdat zij religieuze grootheden zijn.

Zoals bij de „staat in het klein”, n.l. het huisgezin men dan pas tot lid van het gezin is bevorderd wanneer er religieuze handelingen hebben plaats gevonden (zie het vorige artikel over „de haard”), zoo is het ook bij de grootere gemeenschappen, bij de „staat in het groot”. En die religieuze handelingen hangen ten nauwste samen met de religieuze grootheid, die het hoofd is. Deze kan als bemiddelaar optreden, zoowel van de kant van de menschen als van de zijde der hogere machten. Zij vereeren namens de menschen en worden op hun beurt vereerd. (Prof. v. d. Leeuw.) Zij zijn mana dragers en het is zaak dit mana te eerbiedigen en ervoor te waken dat het niet vermindert, maar zoo mogelijk toeneemt. Iedere gedachte aan zedelijke kwaliteiten is hier verre. Naar ons besef berust het mana soms juist op niet-zedelijke factoren. Maar die niet-zedelijke factoren zijn naar het besef van de vereerders positief van religieuze aard. Immers: het zedelijke en niet-zedelijke ligt nog ongescheiden naast elkander.

Een merkwaardig voorbeeld hiervan is wel de tooverdokter, de medicijnman of sjamaan. Deze tovenaars hebben het vermogen zieken te genezen, regen

te brengen, en doen dat op een wijze die wij bedrog vinden. Hij zal b.v. een zieke kies genezen door uit eigen mond een steentje te halen. Hij weet dat dit een steentje is. Toch is hij te goeder trouw, aangezien hijzelf, wanneer hem de last van een zieke kies overkomt, een collega te hulp roept. Het gaat hem en zijn vereerders niet om wat hij doet, maar om de bedoeling van zijn handelingen. En die bedoeling berust op zijn mana, dat hij op bovenmenselijke wijze heeft verkregen. Hier staan wij voor het geheel, vanaf techniek die altijd ten dienste staat, tot de bezetheid, die opgewekt moet worden om het mana opnieuw deelachtig te worden. Maar vast staat, dat dit alles zeker van religieuze gehalte is!

Wij kunnen natuurlijk niet alle heilige personen breed bespreken, Dan zouden aan het woord moeten komen: magiërs, profeten, yogins, fakirs, derwisjen, asceten. Wij kiezen er twee uit, n.l. de Koning en de Priester.

De Koning

Het is zoo langzamerhand een gewoonte geworden om Voltaire's woord aan te halen: „Le premier qui fut roi fut un soldat heureux”, d.w.z. de eerste koning was een gelukkig soldaat. Deze letterlijke vertaling geeft niet nauwkeurig weer wat de bedoeling is. Voltaire is van meening dat het koningschap van de oudste tijden af steunde op politiek en geweld. Dat dit ten eenen male onjuist is, volgt reeds hieruit, dat een politieke koning zich alleen kan handhaven krachtens automatisch werkende wetten; en van dit laatste is in de primitieve maatschappij in het geheel geen sprake. Wij kunnen ons dit bijna niet meer voorstellen, omdat een vorst voor ons, vooral in de laatste jaren, alleen regeert bij de gratie van zijn onderdanen. Bevalt hij niet meer, dan moet hij weg. Wat het oude koningschap echter typeert, dat is wat wij als vage herinnering nog overhebben in „Wij, Wilhelmina, bij de gratie Gods, Koningin . . .” Maar dit is niet meer dan een term geworden, waarvan de inhoud

teloor is gegaan. Het koningschap is een religieuze grootheid. Om nog een enkele verre herinnering hieraan te geven, welke ons kan helpen deze gedachten wat nader te brengen: wie een misdrijf beging, beging dit mede, wellicht dienen we te zeggen, beging dit vooral, tegenover den koning. Welnu: het koninklijk recht van gratie verleen houdt deze gedachte onbewust nog vast! Alleen hij, tegenover wien de zonde begaan is, kan ontheffing van straf geven. De koning heeft dit recht. Maar . . . wij gevoelen dit niet meer. Toch kunnen wij op deze wijze wat dichter bij onze bedoeling komen. „Bij de gratie Gods.” Dus: de koning ontleent zijn macht aan een andere, welke boven hem staat. Zijn mana is afgeleid. Dit mana echter geeft hem weer macht over anderen. Typisch is, dat van de eerste drie koningen van Israel nog iets dergelijks wordt beweerd. David overtrof allen in dapperheid; Saul in grootte; Salomo in wijsheid. Trouwens: daar is het wel heel duidelijk dat het koningschap een religieus instituut is: ze worden door God zelf aangewezen. Toch moeten wij nog meer terug; naar de primitieve volkeren.

Waar de koning dank zij zijn mana eigenlijk de speelbal tevens is van zijn macht. Hij moet overal wezen waar gevaar is, of . . . wat er wel totaal aan tegengesteld is, maar op dezelfde gedachte berust, hij wordt als het ware opgeborgen, ten einde zijn mana niet te verliezen. Als zijn macht maar voortdurend werkzaam kan zijn tegen onheilen, misgewas, oorlog en wat dies meer zij. En hoe taai deze voorstellingen zijn, moge wel hieruit blijken, dat nog in de 17de eeuw een Engelsche koning door aanraking geacht werd lijders aan scrofula te kunnen genezen!

Dat dan ook de gedachte aan de „goddelijkheid” van den koning vrij veelvuldig voorkomt, kan ons niet verbazen. Vooral in het oude Babel en Egypte kunnen we deze voorstelling aantreffen. Daarom willen we aan deze beide landen iets meer aandacht besteden.

Wat Babel betreft: daar wordt de goddelijkheid van den koning op verschillende wijzen uitgedrukt:

1°. De koning is de uitverkorene, de door de godheid geroepene! Dit is letterlijk bedoeld. De godheid heeft de drie sieraden: kroon, scepter, armsieraad, en deze gaan bij de geboorte van den koning naar de aarde. De uitverkiezing werd voor de geboorte aan de moeder bekend gemaakt.

2°. De koning is van goddelijke afstamming. Ook dit is letterlijk bedoeld. De koning spruit voort uit een goddelijken vader en een menschelijke moeder. Toch is natuurlijk de regeerende koning de vader van den jongen prins. Maar . . . de koning zelf is toch immers ook van goddelijke afkomst? In Egypte vooral is dit besef sterk levend geweest. Er zijn ons veel afbeeldingen bewaard waarop een en ander omtrent de goddelijke afstamming van den koning zeer plastisch wordt voorgesteld. Maar in vele volkeren is deze voorstelling wakker geweest.

3°. De Babyloniër gebruikt het teeken dat hij voor den naam van een godheid plaatste, ook voor den naam van den koning, waarmede dus zijn goddelijke afstamming werd aangeduid. De koning heeft derhalve een goddelijke taak. Hierbij denken we weer onmiddellijk aan wat wij schreven over het verband tusschen hemel en aarde: de koning op aarde is wat de godheid in den hemel beteekent. Talrijke uitspraken zijn er om te bewijzen dat de koningen dit alles maar al te gretig aanvaardden. „Ik heb den troon der godheid bestegen” is een zeer veelvuldig voorkomende formule voor de troonsbestijging. Het bijbelwoord: „Vreest God, eert den Koning”, drukt dan ook niet tweeërlei gebod uit, zooals naars ons gevoel, maar is in het oude Babel synoniem.

4°. Ook uit de attributen, die den koning werden gegeven, blijkt zijn goddelijk karakter. Zooals de godheid in den hemel op den troon zit, zoo ook de koning op aarde.

Gelijk de godheid eer ontvangt, zoo ook de koning.

De woonstede van de godheid vindt haar evenbeeld in het paleis van den koning, dat geen gewone woning is.

Zooals men de godheid alleen nadert met bepaalde ceremonieën, zoo is er ook een nauwkeurig voorgeschreven hof-

etiquette, waarvan die in onzen tijd slechts een zwakke afschaduwing is.

Gelijk de godheid omgeven is door een groep van heerscharen, zoo wordt de koning omgeven door zijn hofstoet.

Dit alles doet wel zeer duidelijk gevoelen, hoe inderdaad de koning een „heilig” persoon is: hij staat geheel buiten het profane leven.

In Egypte treedt het godskoningschap nog meer op den voorgrond. Hoe oud het is, weten we niet. Zoo ver onze geschiedkennis van dit land terug gaat, vinden we het. Vroeger regeerden in Egypte echte goden. Die zich echter als menschen voortplantten. De laatste van deze goden heette: Horus. De Koningen die daarna kwamen, waren allen afstammelingen van Horus. Zoodat zij dan ook „op den troon van Horus” zitten. Sinds de vijfde dynastie (\pm 2500 vóór Chr.) geldt de koning voor de werkelijke zoon van den zonnegod Rê, en een aardsche moeder. Hem valt dan ook goddelijke eer ten deel, en reeds bij zijn leven worden er tempels voor hem gebouwd. De troonsbestijging wordt aangegeven met hetzelfde teeken als waarmede de zonsopgang wordt uitgedrukt. En . . . de zon is de zonnegod. De naam van den Egyptischen koning werd geschreven in een teeken, waarvan de onderste helft de aarde, en de bovenste de hemel voorstelde. De koning staat dus met zijn naam in den hemel, behoort dus tot de hemelgoden, maar leeft nog op aarde. Hij is dan ook de aangewezen verbindingsschakel tusschen beide deelen van den kosmos, en zoo lang het rijk klein is, offert hij zelf. Later doen dit de priesters, maar toch steeds in naam van de koning. Zoodat hij tegelijk subject en object van den kultus is.

Sterft de koning, dan is dit een overgaan naar het rijk der goden, en wordt zijn plaats ingenomen door zijn opvolger, die door een scheppingswoord, of door een blik van de godheid is geschapen. Het godskoningschap gaat dan gewoon verder, waar wij zouden spreken van erfopvolging.

Deze voorstellingen hebben medegedield tot de opvatting, als zou de koning zijn de „heiland”, welke titel dan ook

later door de Romeinsche keizers is gedragen.

De psychologische achtergrond van de opvatting dat de koning „heilig” is, kunnen wij vrij duidelijk onderkennen: De mensch wil geregeerd worden door een bovenmenselijke macht. Ieder mensch heeft een „klimopnatuur” zooals Prof. Obbink eens gezegd heeft. Hij wil steunen tegen iets dat sterker is dan hijzelf, en ook dan de hem omringende wereld. De koning nu is de personificatie van die bovenmenselijke, goddelijke macht. Het religieuze besef vereischt n.l. een concreet wezen en geen leege, abstracte gedachte. Dit concrete wezen kan gezag eischen; en gezag onderstelt religie, zooals omgekeerd religie gezag veronderstelt. Hiermede hangt ook samen, dat ten allen tijde, ook in onze dagen nog, revolutie tegen het wettige, koninklijke gezag als irreligieus gegolden heeft. Revolutie is n.l. de aandrang van het goddelijke gezag, dat zich in den koning heeft gemanifesteerd.

Het is dan ook niet te verwonderen, dat b.v. de eschatologische verwachting altijd zich heeft geuit in het hunkerend verlangen naar een koning. Dit treffen we ook aan in Israel. En de koningswaardigheid is naar ons besef ook en ten nauwste verbonden aan den persoon van Jezus Christus, den Godsmensch. Merkwaardig is dan ook te zien, hoe Paulus tal van uitdrukkingen ontleend aan de titulatuur van den keizer. Hij gebruikt deze termen echter met een totaal andere inhoud. En hij kan dit doen, omdat men door de eeuwen heen is opgevoed tot een meer geestelijke opvatting. Dit blijkt wel het duidelijkste bij de middelaarsgedachte, welke ook op den keizer werd toegepast. Maar hoe geheel anders is de sfeer waarin deze gedachte leeft bij de christelijke gemeente als bij de inwoners van het Romeinsche keizerrijk. De zuiverpriesterlijke lijn wordt in Jezus Christus doorgetrokken, terwijl de aardschpolitieke zich in het keizerschap heeft geconsolideerd. Oorspronkelijk waren priester en koning één. Maar van den aanvang af ligt de splitsing al in het koningswezen opgesloten. Alleen in Christus is er nog de eenheid, maar dan van een ander gehalte.

De Priester

Wij wezen er reeds op, hoe er oorspronkelijk geen scheiding bestond. Langzamerhand echter is de priester ge worden tot een afzonderlijke macht naast ja zelfs tegenover den koning. Toch zijn beiden uitingen van een zelfde gedachte, n.l. de middelaarsidee. Ook de priester is de vertegenwoordiger van de godheid bij de menschen en van de menschen bij de godheid. En ook hij kan dit alleen daarom wezen, omdat hij met meer mana is begaafd. Een profaan mensch kan niet zoo maar doordringen tot het heilige en de heilige sfeer van de goden. Daar zijn allerlei dingen en ceremonieën voor noodig. Zooals er een bepaalde etiquette bestaat om tot den koning te naderen, zoo zijn er ook voorschriften in acht te nemen om tot de godheid te naderen. En, zooals de hofetiquette alleen bekend is bij bepaalde menschen, zoo is ook de kennis van de offer-etiquette het eigendom van afzonderlijke personen. Onze oostelijke naburen hebben het woord: „hoffähig”, d.w.z. men moest voldoen aan bepaalde voorwaarden om tot het hof toegelaten te worden. Zoo waren er onder allerlei volken ook talrijke voorschriften waaraan men moest voldoen om tot God te kunnen naderen.

Deze hoofdzaken van etiquette-kennis en naderingsvoorwaarden zijn neergelegd in wat wij noemen Magie en Offer. Het middelaarschap hangt hiermede ten nauwste samen, en de priester is de man, die, door zijn kennis van de vereischten, de aangewezen middelaar is, immers: hij kan het middelaarschap technisch vervullen.

In het huisgezin is de vader de priester; daar zijn koning en priester nog ongescheiden. Maar in de staat, die oorspronkelijk ook een religieuse grootheid was, komt al gauw de afzonderlijke priesterstand.

Dit is ook niet meer dan vanzelfsprekend: de steeds meer toenemende belangen van den staat eischen den koning geheel op. Daarnaast worden de religieuse ritens voortdurend ingewikkelder, zoodat de koning deze niet meer alleen waarnemen kan. En vervolgens: het kan niet geveerd worden,

noch van den huisvader, noch van den koning, dat hij alle ritens nauwkeurig kent om ze zonder een enkele fout ten uitvoer te brengen.

Zoo komt er dan de priester apart te staan, maar . . . hij is staatsambtenaar!

Ook deze priester werd geacht met de goden in nauw contact te staan, ja een incarnatie van de godheid te wezen. In elk geval, (natuurlijk verschillen bij de onderscheidene volkeren de uitingen, maar het is alles toch één grondgedachte!) is in hem de goddelijke macht geconcentreerd. Hij kent dus de goddelijke wil, en weet hoe de godheid gediend moet worden.

Dit gaf hem natuurlijk veel macht. Men kwam dan ook met alles bij hem, en . . . voor alles moest hij raad en oplossingen weten! Zoo behoorde tot zijn werkzaamheden: het voorspellen van de toekomst; het offeren; de rechtspraak; het onderwijs; de dokterspraktijk. Terwijl hij bij iets meer ontwikkelde volkeren er ook nog bankdirecteur en makelaar, of beter notaris bij was. Dit alles vloeide voort uit zijn middelaarschap.

Immers: hij spreekt goddelijk recht; schrijft en leeskunst dankt hij aan goddelijke openbaring; de toekomst rust in de handen van de godheid, en met deze is hij bekend; en zoo werd alles teruggebracht op hoogere macht! Waarvan de sluwe priesters meermalen een groot misbruik wisten te maken.

Zoo kon hij aan zijn vijanden de vergeving der goden onthouden.

Een al te zelfstandig koning, die liever niet afhankelijk wilde zijn van een priester, werd wel tot de orde geroepen, doordat de priester b.v. niet offerde voor een oorlog. Wij herinneren hierbij even aan het verhaal van Samuel en Saul, waar de laatste ook tegen zijn gebonden zijn aan den priester protesteert. Maar . . . hij verliest het!

Dat het meermalen tot een botsing komen moest tusschen die beide middelaars, den koning en den priester, volgt uit het bovengezegde vanzelf. De historie weet daarvan dan ook te spreken.

In Egypte zijn de Farao's afgezet door de Ammonpriesters.

Karel de Groote en de Paus streden

zeer vriendschappelijk om de macht, maar ze streden dan toch. Wie zal Karel de Groote tot keizer kronen? De paus, als plaatsvervanger Gods op aarde, vond, dat hij het moest doen. En . . . Karel de Groote noodigt hem dan ook uit. Maar . . . Karel vond dat hij de macht en de waardigheid van keizer toch alleen aan eigen moed en inzicht te danken had.

Ook in het Mohammedanisme is er dezelfde wrijving. Mohammed werd ook wereldlijk hoofd. Maar zijn opvolgers? De khaliefs waren allereerst geestelijke machthebbers. Maar . . . ze stonden boven de sultans. En daar is er weer de strijd.

We noemden ook Israel. Mozes was beide: priester en wereldlijk machthebber. Maar . . . David en Salomo be-noemden priesters! En de tempel van Salomo was eigenlijk, goed beschouwd niet anders dan de hofkapel van den koning. En juist die niet-zuiver-be-paalde verhouding is aanleiding ge-weest tot veel botsingen.

Langzamerhand zijn voor de vele verschillende werkzaamheden van den priester aparte functionarissen gekomen. Dan krimpt de invloed van den pries-ter in. Naar ons besef is deze priester-lijke macht tegenwoordig niet groot meer. Toch heeft de R. K. priester meer macht dan we denken en huldigt de R. K. Kerk nog steeds het principe, dat de geestelijke macht boven de wereldlijke gaat. Het is merkwaardig te ontdekken, hoe in de R. K. kerk veel bewaard wordt, wat wij aantreffen bij natuurvolkeren en volkeren uit de oudheid. De verklaring ligt voor de hand: Ontegenzeggelijk spreekt het machthebbende van den priester meer tot den mensch, dan de gedachte van het „priesterschap aller geloovigen”. Zooals reeds gezegd: de mensch wil

leunen tegen een sterke steun. Deze vindt hij ook in den priester. Bovendien is het voor een eenvoudig mensch moeilijk precies te doen en te laten wat er tegenover de hogere macht ge-daan en gelaten moet worden. De pries-ter weet het alles precies! Hij zal het wel zeggen. Op hem rust dus de ver-antwoordelijkheid!

Toch blijft er ook voor ons de eisch: „Weest heilig”. De eisch ook om „konin-gen en priesters” te worden en te zijn.

M.a.w. het heilige moet niet buiten ons leven, maar midden in, binnen ons leven staan. Wij moeten, omringd door het profane leven, afgezonderd zijn; we moeten vervuld zijn van „mana”, maar dan in den zin van een macht die God ons geeft.

Christus heeft dit alles ook aanvaard, maar het geheven op hooger, dat is tevens: moeilijker te bereiken plan. Hij toch beziet alles vanuit het „geloof”.

Door Hem wordt het „heilige” ge-trokken binnen de sfeer van geestelijk-zedelijk leven. Dat is inderdaad een gedurfd waagstuk. Maar Hij doet het.

Hier eindigen wij onze beschouwin-gen. Met het laatste grepen we al even over naar een terrein, dat wij niet be-doelden te betreden. Toch kunnen we niet laten telkens daarheen te wijzen. Omdat tenslotte „het heilige” in geen godsdienst zoo'n centrale plaats inneemt als in het Christendom. Gelukkig, dat door mannen als Otto, Söderblom, en ten onzent Obbink en v. d. Leeuw, om slechts enkele te noemen, dit niet-doode, maar levende begrip wat meer binnen de belangstelling van velen is getrok-ken. Een woord van Christus sta aan het einde: „Ik heilig mijzelfen voor hen, opdat ook zij geheiligd mogen zijn in waarheid”.